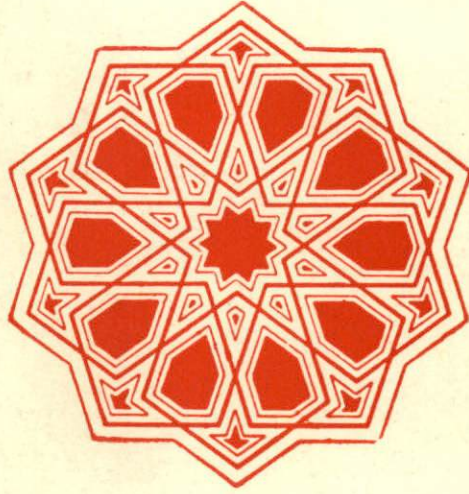

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ—ANKARA

1961

Sükrü Poloy Bağrı

Yıl: 1960

Cilt: VIII

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ TARAFINDAN
YILDA BİR ÇIKARILIR

1960

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA

1961

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>Sayfa</u> <u>No.</u>
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>Türkiyede Batılama Hareketi</i>	1
Ord. Prof. Hilmi Ziya ÜLKEN : <i>L'Occidentalisme En Turquie</i>	9
Prof. Dr. Kâmiran BİRAND : <i>Din Kavramının İncelenmesi Hakkında</i>	15
Prof. Dr. Neşet ÇAĞATAY : <i>Hız. Muhammedin Soyu, Çocukluğu ve Gençliği</i>	19
Doç. Dr. Cavit SUNAR : <i>Bergson'da Zekâ Ve Sezgi (Intuition)</i>	39
Doç. Dr. Mehmet TAPLAMA- CIOĞLU : <i>Din Sosyolojisinin Yeri Ve Tartışma Konusu</i> <i>Olan Mes'eleleri</i>	45
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Din Fenomenolojisi</i>	51
Doç. Dr. Hüseyin YURDAYDIN : <i>Tabib Ramazân'ın Yeni Bir Eseri</i>	55
Şükrü AKKAYA : <i>Din Buhranı Ve "İslâm Fikir Dünyası" Adlı</i> <i>Bir Eser</i>	61
Nafiz DANIŞMAN : <i>İslâmî Mücadelenin İç Şekli</i>	71
Osman KESKİOĞLU : <i>Kur'an Tercümesi Hakkında İki Fakih'in Yaz-</i> <i>dıkları</i>	89
Neda ARMANER : <i>Din Eğitim Ve Öğretimi Üzerinde Didaktik</i> <i>Araştırmalar</i>	95
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>İslâm'da Tasavvuf</i>	99
Dr. Hikmet TANYU : <i>Türkiye'de Dinler Tarihi'nin Tarihçesi</i>	109
Dr. Bahriye ÜÇOK : <i>Delhi Müslüman - Türk Sultanlığının Kuru-</i> <i>luşu Ve Sultan Raziye'nin Saltanatı</i>	125
Farid JABRE : <i>Plotin'in Vecd'i Ve Gazzalî'nin Fenâ'sı.</i> <i>Çeviren : İbrahim Agâh Çubukçu</i>	135
Taha HÜSEYİN : <i>Kuran'ı Kerimde Üçüncü Şahıs Zamirinin İşa-</i> <i>ret Zamiri olarak Kullanılışı.</i> <i>Çeviren : Mehmed Hatiboğlu</i>	149
Dr. Talât KOÇYİĞİT : <i>Ebu'l-Hasan El-Eş'arî Ve Bir Risalesi</i>	165
<i>Kitap Tenkitleri :</i>	
Osman KESKİOĞLU : <i>Gelibolulu Mustafa Âli, Mevâ'idü'n-Nefais</i> <i>fi Kavâ'idü'l-Mecalis</i>	175
Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU : <i>Dr. Farid Jabre, La Nation De La Ma'rifa</i> <i>Chez Ghazali</i>	177
Prof. Dr. Tahsin BANGUOĞLU : <i>Arapça Metinlerin Transkripsiyonu Üzerine</i> ...	179

DELHİ MASLÜMAN-TÜRK SULTANLIĞININ KURULUŞU VE SULTAN RAZİYE'NİN SALTANATI

Dr. BAHRIYE ÜÇÖK

Kuzey Hindistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan Delhi (Dihli), Rājā Prithvi'nin kurduğu ve bu adı taşıyan yedi şehrin en eskisidir. Gūr hükümdarı Şahab al-Din Mehmed bin Sām'ın kölelerinden olan Emîr Kutb al-Din Aybek tarafından H. 584-M. 1188-1189 yılında fetholunmuştu¹. Aybek, Şahab al-Din Mehmed (Muiz al-Din Mehmed)in H. 602'de ölmesinden sonra, Delhi'de resmen istiklâlini ilân etti ve Muiz al-Din Mehmed'e nisbetle kurduğu hanedana Muiziyye hanedanı adını verdi. Böylece Hindistan'ın Rantabur, Gvalyor=Biyana, Benares, Ecmir, Patan, Kalincar, Bengal gibi önemli bölgeleri Türk ve müslüman hâkimiyetini tanımağa mecbur oldu ve islâmlık bu yerlere daha kuvvetle yerleşme imkânını buldu.

1210 yılında Aybek, birgün Çukan oynarken attan düşüp ölünce, Hindistan Türk Sultanlığının başına oğlu Aram Şah geçti. Fakat uzun zaman hükümdarlık yapamadı. Aynı yıl hal' ve idâm edildi; Kutb al-Din Aybek'in kölesi ve dâmadı olan İltutmuş "Şems al-Dünya v' al-Din" hükümdar unvanını alarak tahta geçti².

Gazne Sultanı Tac al-Din Yıldız da kendisine çetr ve durbaş (âsâ) gönderdi. Ashında hiç de ihtiyaç olmadığı halde bu hanedan sembolik olarak Gūr Sultanlığına böyle bir bağlılık gösterirdi. Herhalde hem Gazne hem de Delhi tahtı için bu, mânevi bir kuvvet teşkil etmekteydi.

ŞEMSIYE HANEDANI

İltutmuş³ tahta geçeceği sırada ve bundan sonra birçok güç işlerle karşı karşıya kalmıştı. Önce İltutmuş Delhi tahtı için iktidarsız Aram Şah ile çarpışırken Uç'da Aybek'in ikinci damadı Kabaca, Multan ve denize kadar olan Sind bölgesini, Lâhor ve Pencab'ın büyük kısmını Serhind ve Sütleç ırmağının güneyindeki yerleri eline alarak büyük bir devlet kurmuştu. Böylece takındığı ünvanı nisbetle sülâlesine "Şemsiye Hanedanı" adı verildi. Bir yandan da Harezmsah Mehmed'in Gazne'yi alması ve sınırlarını Hindikuş dağlarının güney eteklerine indirmek istemesi yüzünden İltutmuş'un metbuu sayılan Tac al-Din Yıldız, Uç üzerine yürüyerek burayı sahibi olan Kabaca'nın elinden aldı; bununla da kalmayarak Delhi üzerine akın etmeye kalkıştı. Değerli bir asker olan İltutmuş; Yıldız'ı, Tarain'de bozguna uğrattıktan sonra yaralı bir halde onu esir alıp Badaun'da 1215'de öldürttü.

¹ 584 yılının, İbn-Batuta Delhi Büyük Camiinin mihrabında kayıtlı olduğunu bizzat görmüş, Cilt II, S. 34.

² Hasan Nizâmî, Tac al-Measir fî al-Tarih vr. B 222.

³ Bu adı, incelememiz sırasında Hasan Nizâmî gibi olayların içinde yaşamış bir tarihçinin kitabının bazı yazma nüshalarında (İletmiş) bazılarında ise (İltutmuş) şeklinde gördük. Horovitz, the inscription of İltutmish (Epigraphia Indo-Moslemica, 1911-1912) ve Elliot-Dowson, History of India'nın fihristinde "Şems üd-Din Altamış" şeklinde yazmıştır. Bunlardan hangisinin doğru olduğu, Fuat Köprülü ile Hikmet Bayur arasında tartışma konusu olmuştur. Bk. Belleten'in 56. sayısı s. 567-588 Prof. Hikmet Bayur tarafından yayınlanan kitâbe ve para fotoğrafları bize İltutmuş şeklinde okumanın daha doğru olacağı kanısını vermiştir.

İltutmuş bu başarıdan iki yıl sonra Kabaca'dan Lahor'u aldı. Bundan sonra Cengiz Han'ın dehşet veren akınından kaçan Celâl al-Din Harezmsah'ın Delhi topraklarında yeni bir hükümet kurma isteklerine gerek barışçıl gerek savaşıll yollardan yürüyerek ustalikle karşı koydu⁴.

1226-1227 Rantabur, Mandevur ve Bihar'ın alınışı ile geçti. 1230-31'de Kabaca'yı ortadan kaldırdığı için arkasında tehlike kalmayan İltutmuş, bütün Bengal'i kolayca zapta muvaffak oldu. Böylece yukarıda eyaletlerini saydığımız Kabaca'nın ülkesi ile, bütün Bengal ve Bihar bölgesini de Delhi Türk Sultanlığına kazandırdı. Halife tarafından da 1229 yılında Hind Sultanı ve ele geçirdiği bütün ülkelerin hükümdarı tanınıp "al-Sultan al-Muazzam Nâsiru Emîr al-Müminin" ünvanlarıyla taltif edildi. Halifenin gönderdiği hil'at elçileri tarafından kendisine getirildi. Böylece Delhi Türk ve Müslüman Devleti halife tarafından resmen tanınmış oldu.

Cesaret ve bahadırlığı kadar, ilim ve sanat adamlarına verdiği değerle de tarihe mal olan İltutmuş, 1232'de Aybek'in ölümünden sonra, Hinduların eline geçen, Gvalyor'u geri alıp⁵, *Tabakat-ı Nâsiri* yazarı Münhac al-Din'i oraya kadı, imam ve bütün şer'i işlerin başı tâyin etti⁶. 1234'de Malva, Bilsan ve Ucceyn'i de fethedip başkenti Delhi'ye dönen Şems al-Din İltutmuş, orada büyük bir Karmatî ayaklanmasıyla karşılaştı. Hattâ saltanatı onun elinden almak için bir cuma namazı sırasında kendisini öldürmeye teşebbüs ettilerse de, o, kalabalığın içinden kaçıp kurtulmasını bildi ve bu hareketlerini, pek çok isyancı katletirmek suretiyle Karmatîlere pahalıya mal etti⁷.

Adâleti ile de ün almış bulunan Şems al-Din İltutmuş her ne kadar ünlü Selçuklu veziri gibi "Nizam al-Mülk" ünvanını taşıyan bir veziri⁸ devlet umuru ile vaziflendirmiş ise de, halkın haklarının çiğnenmemesi için adalet işleriyle doğrudan doğruya kendisi gece gündüz demeden, teşrifat aramadan uğraşmaktaydı⁹. O, saltanat sürdüğü topraklarda mazlumların renkli elbiseler giymelerini emreder, atla şehri dolaşır ve bunların dertlerini dinlerdi. Daha sonra sarayının kapısına mermerden iki arslan heykeli koydurup boyunlarına da iş sahiplerinin geceyarısı bile olsa, kendisini çağırabilmeleri için çanlar astırmıştı. Hakları çiğnenen veya tecavüze uğrayan tab'a her arzu ettiği saatte hükümdarlarına doğrudan doğruya bu şekilde başvurabilirlerdi.

RAZİYE HATUN'UN VELİAHD SEÇİLMESİ VE İLTUTMUŞ'UN ÖLÜMÜ

Şems al-din İltutmuş'un hükümdarlık için en iktidarlı oğlu Nasır al-Din Mahmud Bengal valisi iken ölmüştü. Diğer oğullarından hiçbiri¹⁰ kızı Raziye Hatun gibi akıllı değildi. Âdil, halkı seven ve hükümdarca tavırlara sahip bulunduğunu sezdiği kızı Raziye'yi, İltutmuş 1232'de Gvalyor kalesini alıp Delhi'ye döndüğü zaman, vezir ve emîrlerinden bir kaçını çağırarak saltanat tahtı için veliahd tâyin ettiğini haber verdi. Bu iş için bir kararname hazırlamasını da Tac al-Mülk Mahmud'a emretti¹¹.

Bu kararname hazırlanırken sultanla teması olan devletin nüfuzlu emîr ve memurlarından bazıları ondan, reşid çağda oğulları dururken kızı Raziye'yi müslüman

⁴ Hikmet Bayur, Hint Tarihi, c. I, s. 278; Halil Edhem, Düvel-i İslâmiyye s. 459.

⁵ Tac al-Measir fi al-Tarih, varak 156 B, Feth-i Gvalyor'a bakınız.

⁶ Tabakat-i Nasirî S. 156'da 635 Hicri'de de Raziye Sultanın hizmetine girmiştir.

⁷ Hikmet Bayur, C. I. S. 281.

⁸ Müneccimbaşı, Sahaif al-Ahbar C. II. S. 604.

⁹ İbni Batuta, C. II., S. 36.

¹⁰ İbni Batuta, C. II., 36'da Sultan İltutmuş öldüğünde geriye üç oğul bıraktı; bunlar Rükun al-Din, Muiz al-Din, Nasır al-Din idiler diyor.

¹¹ Tabakat-i Nasirî C. II., S. 637; Tabakat-i Ekberî C. I., S. 65; Mirhond C. IV; S. 217.

Hind sultanlığının başına veliahd yapmaktaki sebebin ne olduğunu sordular. Hükümdarın bu husustaki kararının ve hazırlanmakta olduğu kararnamenin kendilerine pek uyulabilir görünmediğini de açıkladılar. Sultan İltutmuş onlara: Oğullarının içki ve gençlik eğlenceleriyle vakit geçirdiklerini, bunların hiçbirinin memleket işlerini idare edemeyeceklerini, ama ileride Raziye sultan olunca onu veliahd tâyinindeki isabetin iyice anlaşılacağını söyledi.

Raziye, krallar için gereken üstün vasıfların hepsine erkeklerden çok sahip, harpçi olduğu kadar bilginleri seven ve koruyan, cesur, iyi huylu bir kadındı. Annesi Türkân Hatun da haremın en yüksek ve nüfuzlu kadınlarından; fakat İltutmuş'un 1235-1236 yılında yukarı Pencab'ta Kakarlar (Hoharlar) a karşı giriştiği savaştan hasta olarak dönmesi ve aynı yılda ölmesi, kuması olan Rükñ al-Din'in annesi Şah Türkân ile aralarının açılmasına vesile oldu¹². Askerî ve idarî kabiliyeti yanında merhametli, cömerd ve âdil olması yüzünden kendisine "Derbar-ı Şemsî" adı takılan Şems al-Din İltutmuş'un ölümü üzerine emîrlere iki guruba ayrıldılar.

RÜKN AL-DİNİN KISA SÜREN SALTANATI VE RAZİYE'NİN TAHTA ÇIKIŞI

Bunlardan bir kısmı veliahd Raziye'nin tahta geçmesini isterlerken bir kısmı da İltutmuş'un son Pencab seferinden hasta bir halde dönerken Lahor valisi bulunan oğlu Rükñ al-Din Firuz Şah'ı Delhi'ye beraberinde getirdiğini, bununla Raziye'yi değil Rükñ al-Din'i sultan olarak tanımalarını ima etmek istediğini öne sürüp, Rükñ al-Din Firuz Şah'ı annesi Şah Türkân'ın da gayretleriyle tahta çıkardılar¹³.

Çok geçmeden Şah Türkân eski ortaklarıyla onların çocuklarına zulmetmeğe koyuldu. İlk olarak İltutmuş'un oğullarından Kutb al-Din'i kör ettirip öldürttü. Rükñ al-Din'in içki ve eğlenceye son derece düşkün ve lâubâlî oluşu da onun işine geldi. Devletin bütün idaresini kendi elinde topladı. Çok geçmeden vilâyetlerin çoğundaki valiler, bu arada İltutmuş'un oğullarından Gıyas al-Din Mehmed ayaklanmaya ve bazı vergilere el koymağa başladılar¹⁵. Bu arada Melik Seyf al-Din adındaki Türk de Pencab'a girmişti. Sıkışık duruma giren hükümdar artık mecburi olarak eğlencelerine bir fasıla verip ayaklananların üzerine yürümek için asker ve emîrlere başında Delhi'den çıktı; fakat pek cömert ve iyilik sever bir insan olmasına rağmen taraftarlarından bir kısmı, kendisini terk edip ayaklanarlardan yana oldu. Bu sırada Delhi'de bulunan Rükñ al-Din'in ablası eski veliaht Raziye ile Şah Türkân'ın arası açılmış ve Şah Türkân'ın Raziye'yi öldürteceği dedikoduları şehirde yayıldığından, Raziye taraftarları iyice hazırlanmışlardı. Bu tarihte Gvlayor Kadılığını yapmakta olan Münhac al-Din'e göre (Tabakat-ı Nasırî, 93 Lahor) Rükñ al-Din'in annesi Raziye'nin üzerine yürümüş fakat Delhi halkı ayaklanarak Şah Türkân'ı sarayına sığınmağa mecbur etmişti. Rükñ al-Din, Giylû Gehri (گیلو گهري) 'ye vardığında Şah Türkân esir edilmiş, ordunun en gözde kuvvetleri başkente gidip, Raziye'ye bi'at ettikten sonra kendisini tahta oturtmuşlardı.

¹² Tabakat-i Nasırî Lahor baskısı, S. 93.

¹³ Hikmet Bayur, C. I. S. 282.

¹⁴ İbni Batuta, C. II. 36'da Rükñ al-Din tahta oturunca kardeşi Muiz al-Din hakkında zulm ve gadr ile işe başladı, bunun üzerine Raziye onu katlettiğini düşündü diyor. Halbuki Hikmet Bayur, C. I., 282'de bunu Kutb al-Din Mehmed olarak göstermektedir.

¹⁵ Tabakat-i Nasırî, S. 94; Hikmet Bayur, C. I., S. 282; Münecceimbaşı C. II., S. 604; Mehmet Zihni, Meşahir al-Nisa, C. I. S., 233.

Raziye tahta geçer geçmez Türk taraftarlarından bir kısmını ve bazı emîrlerini, Rükñ al-Din'i yakalamaları için Giylü Gehriye yolladı. Beyler Rükñ-al-Din'i esir edip Delhi'ye getirdiler ve yeni hükümdarın emri ile kollarını bağlayıp hapse attılar. O orada iken hakkın rahmetine kavuştu (8 Rebiülevvel 634/1236).

Halbuki İbni Batuta'da¹⁶ olay, aşağıda açıklayacağımız biçimde anlatılmaktadır:

Rükñ al-Din, anası Şah Türkân'ın tesiri ile de olsa kardeşlerine zulmetmeğe başladı. Bunun üzerine Raziye adındaki kız kardeşi onu idam ettirmeği aklına koydu. Bir gün Rükñ al-Din câmide iken Raziye mazlûm elbiseleri giyip "Devlethane" denilen eski kasrın damına çıktı; ahaliye görünüp, damın üzerinden: "kardeşim Rükñ al-Din erkek kardeşimizi yok etti (Muiz al-Din veya Kutb al-Din Mehmed). Şimdi de benim vücudumu ortadan kaldırmayı düşünmektedir" diye bağırdı ve babasının adâletini, cömertliğini, hayırseverliğini, halka dağıttığı bahşişleri onlara hatırlattı. Bunun üzerine topluluk mescitte bulunan Sultan Rükñ-al-Din'i yaklayıp Raziye Hatun'un karşısına getirdiler. Raziye'nin: "Katil katlolunur", demesi ile Rükñ al-Din kardeşinin kaatili olmak sıfatı ile idam edildi.

Öteki kardeşleri küçük olduğundan emîrler ve halk oy birliği ile Raziye'yi saltanat tahtına oturtular (634 1236).

Sultanlığı ancak altı ay 28 gün süren Rükñ al-Din'i düşüren başlıca sebep, onun devlet işlerine karşı ilgisizliği, çalgıcı ve oyunculara yüz vermesi, rağbet göstermesi, sarhoş iken file binip çarşı pazar gezdiği yerlere altın ve gümüş saçması ve fil bakıcılarını aşırı derecede zengin etmesidir. Cinsî sapıklarla da ilgilenmesi ona, bir canlıya eziyet etmeyecek kadar merhametli olmasına rağmen, saltanatını ve hayatını kaybettirmişti¹⁷.

634/1236'da sultanlık tahtına çıkan Raziye, Şemsiye hanedanının, kardeşi Sultan Rükñ al-Din zamanında ihmale uğramış yahut büsbütün ortadan kalkmış gelenek ve kaidelerini yeniden canlandırdı. Adâleti ele aldı; halka karşı pek cömert davrandı¹⁸. Saltanatının ilk yıllarında bastırıldığı paraların üzerine de "Umdet al-Nisvan Melike-i zaman Sultan Raziye binti Şems al-Din İltutmuş رضیه بنت زمان سلطان رضیه بنت شمس الدین التتمش" diye yazdırdı. Ayrıca "Raziyet al-Dünya ve al-Din رضية الدنيا والدين" ve "Belkisi Cihan" ünvanlarını da taşıyan bu seçkin kadın tahta geçer geçmez uzun ve yorucu çarpışmaları gerektirecek olaylarla karşılaştı¹⁹. Bunların en önemlilerinden biri, görünüşte dinî taassuptan ileri gelmiş olan *Nur-Türk* ayaklanmasıdır. Nur al-Din adındaki bir Türk tarafından harekete getirilmiş olan Hindistan'ın Karmatîler ve Melâhid zümresi Sind bölgesinden, *Con* ve *Ganj ırmakları* kıyılarından gelerek Delhi'de toplandılar. Gizlice birbirlerine sadık kalmıya yemin ettiler. Nur-Türk, etrafına adam toplayıp vaaz etmekten hoşlanan, kültürlü sayılabilecek bir adamdı. Halkı *Ebu Hanîfe* ve *İmam Şafî* mezheplerinin bilginlerine karşı kıskırtır, onları *Mürchie*'denmiş gibi gösterirdi. *Nur al-Din*'in kıskırtmaları ile iyice hazırlanmış olan taraftarları 634 Recep ayının altıncı cuma günü Delhi şehrinde, *Câmi-i Mescid*'e kılıç ve kalkanlarla silâhlanmış olarak girdiler. Sayıları bin kişiyi bulan kuvvetler iki kola ayrıldılar. Birisi Kuzey Kapı'dan Yenihisar tarafından, ötekiler "*Bâzar-ı Bezâzân*" dan geçerek *Cami-i Mescid* zannıyla *Muizî Medresesi*'ne girdiler. Her iki kol da Müslümanların üzerine atıldılar.

¹⁶ İbni Batuta, C. II., S. 36.

¹⁷ Tabakat-i Nasrî, S. 94; Münecceimbaşı, Sahaif, C. II. S. 604.

¹⁸ Tabakat-i Ekberî, C. I., S. 65; Tabakat-i Nasrî, C. II. S. 609.

¹⁹ Tabakat'ı Nasrî C. I, S. 637.

Baskına uğrayan halkın bir kısmı kılıçların, bazıları da kalabalığın ayakları altında şehit oldular. Bu merhametsizce hücum üzerine Delhi'den feryatlar yükseldi. *Nâsir al-Din Eğütim, Emîr Şair, İmam Nâsîrî* ve başkentten savaşçı erkekleri zırhlarını giyip gözlerini kan bürümüş âsi Karmatîler üzerine saldırdılar. Cami-i Mescid'in damında bulunan Müslümanlar da ellerine geçirdikleri taş ve tuğlaları fırlatarak bu bastırma işine katıldılar. Sonunda pek çok nurcu Karmat kılıçtan geçirilerek ayaklanma önlendi.

Sultan Raziye, fırsatçıların Delhi'de alevlenen ayaklanmasını böylece bastıracağı bir sırada memleketin veziri olan *Nizam al-Mülk Cüneydî* de kendisi gibi Raziye'yi istemiyen *Melik Alâ al-Din Cânî, Melik Seyf al-Din Kûcî, Melik İz al-Din Kebirhan Ayaz, Melik İz al-Din Mehmed Sâlârî* ile birlik olup Delhi kapılarına dayanmıştı. Bunların muhalefetlerinin uzaması üzerine Sultan Raziye Avad (Oud) derebeyi olan Melik Nusret al-Din Tayesâî (Muizzî)'ye kuvvetleriyle birlikte Delhi'ye hareket etmesi emrini verdi. Nusret al-Din, Ganj ırmağını geçip Delhi'ye yaklaştığı sırada Raziye'nin düşmanları ansızın ona hücum edip esir aldılar. Sâdık ve hassas tabiatlı Melik buna dayanamayıp kederinden öldü²⁰. Hasım meliklerin Delhi kapısındaki kuşatması çok uzun bir zaman sürdü ama Sultan Raziye bundan yılmadı; hazırlığını tamamlayıp Delhi'den dışarı çıktı. Otağ-ı Humayun (Hükümdarlık Çadırı)'unu Cemne ırmağı kenarında bir yere kurmalarını emretti. Kendinden yana olan melikler ile kendine düşman olan melikler arasındaki savaşı buradan idare etti. Sonunda bol menfaatler vaadinin cazibesine kapılarak gizlice Sultanın tarafına geçmiş olan Melik İz al-Din Mehmed Sâlârî ile Melik İz al-Din Kebir Han Ayaz bir akşam hükümdarlık çadırının önünde Sultan Raziye ile buluşarak aşağıdaki şartlar içinde anlaşmaya vardılar: bu iki emirin ince buluşları ile, Melik Cânî, Melik Seyfe al-Din Kûcî ve Nizama al-Mülk Mehmed Cüneydî isyanın bastırılabilmesi için celb edilecek, muhafaza altına alınacak ve hapsedilecekti²¹.

Düşman melikler durumdan haber alınca karargâhlarını bırakıp kaçtılar. Raziye'nin süvarileri arkalarını bırakmadı. Melik Seyf al-Din Kûcî ve kardeşi Fahr al-Din, Sultanın süvarilerinin eline düştüler; sonunda hapiste öldürüldüler. Melik Alâ al-Dîn Cânî de Nakavan denilen bir köyde öldürüldü, başı *Hazrete*, Delhi'ye getirildi.

Nizam-al-Mülk Cüneydî Sir-Mur-Bardar tepelerine çekildi; Bir müddet sonra orada öldü. Bu şekilde duruma hâkim olan Sultan Raziye vezirlik makamını eski Nizam al-Mülk'ün vekili olan hoca Mühezzeb'e verdi. O da aynı şekilde Nizam al-Mülk ünvanını aldı. Sultan Raziye'nin takdirini kazanan Melik Seyf al-Din Aybek ordu kumandanlığına getirilerek Kutluk Han adını aldı. Ayrıca hizmetlerinden ötürü Melik Kebir Han Ayaz'a da Lahor bölgesi ikta olarak verildi. Böylece Sultan Raziye'nin barışa kavuşan devletinin kudreti geniş ölçüde yayıldı; *Laknavatî*'den Dival ve *Damrilah*'a kadar bütün Melik ve emirler ona biat ve itaat ettiler²².

Pek kısa bir zaman sonra Ordu kumandanı olan Melik *Seyf al-Din Aybek* öldü. Sultan Raziye ordunun kumandasını *Ali Guri*'nin oğlu Melik *Kutbal-Din Hüseyin*'e verip, Sultan Şems al-Dîn İltutmuş'un ölümünden sonra uzun bir zaman kuşatılmış olan Rantabur kalesini kurtarmakla görevlendirdi. Melik Kutb al-Dîn Hüseyin kuvvetlerinin başında Rantabur'a hareket etti. Kalede kapalı kalan müslüman emirleri

²⁰ Tabakat-i Ekberî'de (S. 66) onun esasen zayıf bir adam olduğu kaydedilmiştir; Raverty (S. 640) "Raziye onu yardımına çağırdığı zaman hastalıktan mustarip olduğu anlaşılıyor" demektedir.

²¹ Hikmet Bayur, C. I. S. 283'de bu konuda, beylerin arkadaşlarının hile hazırladığını değil Raziye'nin bu hissi uyandırıp dedi kodu yaptırdığını yazmakta ise de, Tabakat-i Nasirî (C. I. S. 640) ve Tabakat-i Ekberî (S. 66)'de, beylerin arkadaşlarını hapsedirmek için Raziye Sultanla anlaşma yaptığı açıklanmıştır.

²² Tabakat-i Nasirî, C. I., S. 641.

kurtardı, oradaki tahkimatı yıktı. Sonra da Delhi'ye döndü²³. Kalenin muhafazasıyla ilgilenmedi²⁴.

Kudretli Sultan İltutmuş'un Türk kölelerinden olan Melik *İhtiyar al-Din* Altuniye Şerbetçibaşılık, Otağbaşılık vazifelerini sadakatla yaptığından Sultan Raziye'nin itimadını kazanıp, *Pren* ıktı ile Taberhind kalesini elde etmeye muvaffak olmuştu. Raziye Melik İhtiyar al-Din Aytakin'i de Emir hâcplik payesi ile yükseltti; Fakat Türk beylerine bağışladığı bu payelerin yanısıra Melik Cemal-al-Din Yakut Habeşî'yi Emir Âhor'luk (ahır beyi) makamına getirmesi ve hizmetlerinden memnun kalması, öteki Türk emirlerinin hasedini uyandırdığından bunlar Raziye Sultan için birer tehlike olmaya başlamışlardı; zira devletin bütün büyük makamları ve vilâyetleri İltutmuş'un satın aldığı Türk kölelerin elinde bulunuyor ve bunlar, aralarında menfaat yüzünden çekişmeler bile kendilerine yöneltilen tehlike karşısında tek kuvvet haline gelebiliyorlardı. Bu durum karşısında Sultan Raziye kadın elbiselerini çıkarıp erkek elbiseleri giydi, saçlarını da erkek biçiminde düzenledi. Başına külâh giydi ve tahta böylece oturdu, böylece halk arasına çıktı²⁵. Yanından Yay ve tirkeşi (ok torbası) eksik etmiyen Raziye çoğu zaman fil ile dolaşırken halk kendisini açıkça görüyordu. *Tabakat al-Ekberî*'de Habeş Yakut'un onu koltuk altından tutarak bineğe bindirmiş olmasının Türk emirler arasında kıskançlık ve dedikodu vesilesi teşkil ettiği yazılı ise de Raziye Sultan'ın çağdaşı olan *Münhac al-Din*'in kitabında bu cihet belki de ona hürmetsizlik olmasın diye bahis konusu edilmemiştir²⁶.

Sultan Raziye ile Ahır beyliğine getirdiği Yakut Habeşî arasında ihtimal ki Emirlerin iddia ettikleri yolda bir hususiyet yoktu. Fakat sayısı kırkı bulan Türk Emîr, Melik ve Valilerin birbirlerine destek olan nüfuzunu kırma yolunda, Sultan Raziye'nin bir Habeşî'yi üst makama tâyin ederek giriştiği masum politika ne yazık ki her ikisi için de acı sonuçlar hazırlamıştır.

13 üncü yüzyıla gelinceye kadar Hıristiyan Batı dünyasında emsali bulunmayan Doğuda ise müslüman devletlerin başında pek te nadir olmayan hükümdar kadınların ilki ve en kudretlisi olan Raziye Sultan kuvvetlerine Gvalyor üzerine yürüyüş emri verdi. Bu iş için onlara bol hediyeler ve bahşişler de dağıttı. Gvalyor kadısı olan *Münhac-i Siraç Melik al-Ümerâ Ziya al-Din Cüneydi* ve diğer ümera ile birlikte müstahkem Gvalyor'dan dışarı çıktılar (635 yılı Şabanının birinci günü 1238)²⁷. Gvalyor'u ele geçirdi ve Başşehir Delhi'ye döndü. Aynı ay içinde Sultan Raziye bizim dayandığımız en mühim kaynağın sahibi Münhac-ı Siraç'ı, Gvalyor başkadılığına ek olarak, Delhi'de Nasriye medresesine tâyin etti. M. 1239-1240 Hicrî 637'de Lahor beyi Melik İz al-Din Kebîr Han Ayaz isyankâr bir durum takındı. Sultan onun üzerine bir ordu yolladı, kendisi de arkasından gitti. Melik Kebîr Han Ayaz, Sultan Raziye'nin ordusu ile başa çıkamayacağını anladığından uyuşma teklifinde bulunmak üzere bizzat ona geldi. Anlaşma gereğince Melik İhtiyar al-Din Karakuş Han Aytakin'in elinde olan Mul-

²³ Raverty bu kalenin hemen sonra Hindular tarafından restore edilmiş olduğunu, bundan da Rantabur'un gene Hindu'ların eline geçmiş bulunduğunun anlaşıldığını yazmaktadır (*Tabakat-i Nasirî* C. I., S. 642, not 1.).

²⁴ *Tabakat-i Ekberî*, S. 66.

²⁵ Mirhond, C. IV. S. 217'de Raziye tesettürü ve kadın elbiselerini bırakmış ve başına taç giymiştir dediği hâlde, Münecimbaşı (Sahaif, C. II., S. 604) Raziye yüzüne nikap takardı demektedir, belki bu yüzden Meşahir al-Nisa (C. I. 233) da Raziye'nin hâkimiyet müddetince yüzüne nikap (peçe) tuttuğu iddia edilmektedir.

²⁶ Bak. *Tabakat-i Ekberî*, S. 67; *Tabakat-i Nasirî*, S. 643.

²⁷ *Tabakat-i Nasirî*, S. 643 v. d.

tan eyaleti Melik İz al-Dîn Kebir Han Ayaz'a devredildi. Bu anlaşmadan sonra Sultan Raziye 637 Şabanının 19 uncu Perşembe günü gene Başkente döndü.

İhtiras ve kıskançlık ateşi söndürülemiyen beylerden Taberhind Hâkimi İhtiyar al-Dîn Altuniye -ki Raziye, Sultan olunca ilk olarak, hem Pren hem de Taberhind iktalarını ona vermişti- İsyan etti. Ne yazık ki emir ve meliklerin bazıları ve bu arada Emîr Hâcib olan İhtiyar al-Dîn Aytekin, Altuniye'nin bu ayaklanmasını desteklediler. Seferden döneli daha 20 gün olmamıştı ki Sultan Raziye çok sayıda asker toplayarak Başşehirden hareket etmeye mecbur oldu (637-9 Ramazan-Çarşamba günü). Taberhind'e ulaştığı zaman Türk emirler birdenbire ona karşı cephe aldılar ve (Ravzat al-Safa'nın ifadesine göre Cilt IV, S. 217) onun Ordu Komutanı olan Emir Cemal al-Dîn Yakut Habeşi'yi yakalayıp öldürdüler.

En sadık komutanını ve emîrlerinin bağlılığını kaybeden Sultan Raziye sonunda âsi melikler tarafından yakalandı; hapsedilsin diye Taberhind kal'asına yollandı²⁸. Melik İhtiyar al-Dîn Altuniye'nin mes'uliyeti altında Sultan Raziye'nin hapsedilmiş olduğu haberi Delhi'ye ulaşınca, oradaki beyler, Sultan İltutmuş'un oğullarından Muiz al-Dîn Behram Şahı tahta çıkardılar. Ordudaki beyler ise Delhi'ye dönünce bunu ancak İhtiyar-al Dîn Aytekin'in saltanat naibi olması şartıyla kabul edebileceklerini bildirdiler. Teklif kabul edildi. Aytekin durumunu daha da kuvvetlendirmek maksadiyle Behram Şah'ın kızkardeşi ile evlendi ve kapısının önünde nebet çaldırmak ve her zaman bir Fil bulundurmak gibi Sultanlara mahsus teşrifatlara kalkıştı²⁹. Emir Hacib iken Naib olan İhtiyar -al Dîn Aytekin'in, hükümdarlık kuvvetlerini böylece kendi elinde toplamaya çalışması Muiz al-Dîn Behram Şahı kızdırdı. Bir gün onu sarayında katlettirip yerine Bedr al-Dîn Sungur Rumî'yi Emir Hacib yaptı. Taberhind valisi bulunan İhtiyar al-Dîn Altuniye ise Sultan Raziye'nin esir edilişi üzerinden henüz bir ay geçmeden onunla nikâhlanıp evlenmişti. Bu da bize gösteriyor ki kıt'a sayılabilecek kadar büyük bir ülkeyi nizam ve adâletle idare eden Sultan Raziye için, boş yere dedikodu çıkmıştır. Raziye sırtında yay ve ok çantası sınırdan sınıra koşarak Hindu akınlarını püskürtmekten, baş kaldıran Meliklerini yola getirmekten ve babasının devrindeki kusursuz idareyi, hak ve adaleti ihyadan başka bir şey düşünmüyordu. Sık sık ayaklanan Türk emirlerin nüfuzunu kırmak için önem verdiği Cemal al-Dîn Yakut Habeşi'nin, bir kadın olan Raziye'ye yakınlığı ise, tarihin bu müstesna kadınına sadakatten başka bir şey ile izah edilemez.

Bu kıskanç beyler, kendilerine ve erkek hükümdarlarına en tabî bir hak olarak tanıdıkları bu nevî zaafı, hakikatten uzak bulunmakla beraber, Raziye gibi cesur ve akıllı bir kadın hükümdar için bağışlanmaz bir suç saymışlar, sayısız nimetlerini gördükleri iyi yürekli imperatoriçelerini en muhtaç olduğu bir zamanda yüzüstü bırakmışlardı. Hiç bir tehlikeden yılmıyan Raziye ikinci defâ Delhi tahtını ele geçirmek için sağa sola haberler yolladı. Altuniye de Raziye ile evlendikten sonra onun dâvasını kendi dâvası imiş gibi eline aldı. (كهو كهران) Kehukehran, Catvan ve daha başka yerlerden bazı emirler ile hatırı sayılır bir kuvvet topladılar. Bu sırada Sultan Muiz al-Dîn Behram Şaha tâbi olan Melik İz al-Dîn Mehmet Salârî ile Melik Karakuş isyan edip Delhi'den çıktılar ve Raziye'nin ordusu ile birleştiler. Raziye bu orduyu Delhi üzerine yolladı. *Behram Şah* da karşılık bir orduyu küçük *Melik Tekin* idaresinde Delhi'-

²⁸ Tabakat-i Ekberî S. 67 ve Tabakat-i Nasırî, S. 643'de Taberhind'e yollandığı kayıtlı bulunduğu hâlde, Mirhond (C. IV., S. 217) da Serhind'e hapsedilmiş olduğu yazılıdır.

²⁹ Tabakat-i Nasırî, Farsça nushası, S. 153; Tabakat-i Ekberî, S. 67; Hikmet Bayur C. I., S. 285.

den çıkardı. Her iki ordu yolda karşılaştı. Sultan Raziye mağlup oldu, geri *Taberhind*'e döndü. Biraz sonra dağılmış olan askerlerine çekidüzen verip savaşa istîdatlı bir hâle getirdi; gene Delhi tarafına gitti. Üvey kardeşi olan Behram Şah bu defa Melik Tekin'i daha büyük bir ordunun başına geçirip Raziye'nin üzerine yolladı. Her iki ordu *Kaytal*'da karşılaştı. Askerî birliklerden bazıları Raziye ve eşi Melik *Ihtiyar al Din-Altuniye*'yi gene terketti. Bu yüzden 638/1240'da her ikisi de savaşı kaybettiler. 24 Rebi al-evvel de Altuniye Mansurpur sınırında yakalandı, Raziye ise Kaytahl'da esir düştü. Her ikisi 25 Rebi al-evvel Salı günü şehit edildiler³⁰.

Çağdaş Münhac al-Dîn'in Sultan Raziye hakkında bize verdiği bilgi bundan öteye gitmez; fakat Tabakat'ı Ekberî (S. 68), İbn-i Batuta ve daha sonraki tarihçiler onun Hinduların eline düşüp şehit edildiğini bildirmektedirler. İbn-i Batuta'ya göre (C. II, 37); Sultan Raziye kardeşi Behram Şahın³¹ Delhi'den yolladığı ordu ile çarpışıp savaşı kaybedince esir olmamak için kaçtı. Ama yollarda çok acıktı ve meşakkat çekti. Toprağı kazmakla uğraşan bir çiftçiye rastlayınca yiyecek istedi. Onun verdiği bir parça kuru ekmeği yer yemez yorgunluktan hemen oracıkta uykuya daldı. O uyurken çiftçi ona bakıp erkek elbiselerinin altında mücevherlerle işlenmiş bir kaftan bulunduğunu ve Raziye'nin bir kadın olduğunu görerek sırf bu kaftanın kendisine sağlıyacağı paraya tama' ederek onu öldürdü, atını başka tarafa kovaladı, kendisini de hemen oracığa kendi tarlasına defnetti. Sonra elbisesinin bir parçasını alıp çarşıya satmağa gitti. Çarşı halkı böyle kıymetli ve zarif işlenmiş bir elbise parçasının fakir bir hindu rençberin elinde bulunmasını şüphe ile karşıladıklarından kendisini kadının huzuruna götürdüler. Orada bu zalim ve ruhsuz rençber dayağı yiyince Sultan Raziye'yi katlettiğini itiraf edip onu defnettiği yeri de göstermişti. Sultan Raziye'nin cesedi çıkarılıp dinî merasim yapıldıktan sonra yine aynı yere bırakılmış üzerine de bir kubbe inşa edilmiştir. Tabakat-ı Ekberî'd bulunan ikinci bir rivayete göre (S. 68): Raziye'yi Behram Şaha götürdüler orada öldürüldü. İbni Batuta'nın Hindistan'da bulunduğu sıralarda, yani Raziye'den aşağı yukarı bir asır sonra, Raziye'nin Con (Cemme Irmağı) kıyısındaki kabri bir ziyaretgâh imiş. Sultan Raziye'nin hükümdarlığı sırasında bastırmış olduğu bir başka parada şöyle yazılıdır:

فی عهد الامام المستنصر امیر المؤمنین، السلطان الاعظم جلالة الدنيا والدين ملكة التمش ابنت السلطان نصره امیر المؤمنین .

Nümizmat Wright c. II s. 26 da Raziyenin parasını bu şekilde okutmuştur. Oma bu taktirde paranın Raziye Hatuna değil babası İltutmuş'a ait olması gerekir. Aynı zamanda burada İltutmuş'u kadın olarak göstermektedir ki bu gözden kaçmamaması gereken bir yanlışlıktır.

Paranın fotoğrafına dikkat edilirse (ابنت) kelimesinin (التمش) adının soluna değil, sağına getirileceği açıkça anlaşılır.

³⁰ Tabakat-i Nâsırî, Farsça nusha, S. 153; Raverty tercümesi, C. I., S. 648; yukarıda yazılı tarihleri kaydettiği hâlde Tabakat-i Ekberî (S. 67) bu yılın 637-1239 olduğunu kaydediyor; Zambaur, Manuel de Généalogie et de Chronologie pour l'Histoire de l'İslam S. 287'de yanlış olarak Raziye'nin ölüm tarihini 644-1246 olarak göstermiştir.

³¹ İbni Batuta C. II. 37'de yanlış olarak Raziye'den sonra kardeşi Nasır al-Din'in tahta oturduğunu kaydetmektedir.

Yukarıdan beri askerî ve idarî kabiliyetlerini göstermeğe çalıştığımız Sultan Raziyyenin bir de küçümsenmeyecek san'at istîdadı vardır. Mage-i Rahmanî (Perdenesinan-ı Sühengüy) den aşağıya aldığımız dört beyit onun bu faziletinin açık bir delili sayılmak gerekir.

— Beyitler —

در دهان خود دارم عندلیب خوش الحان پیش من سخنگویان زاغ در دهن دارند

Terc : Ben ağzımda hoş nağmeler yapan bir bülbüle malikim, bana nisbetle diğer şiir söyleyenlerin ağızlarında karga vardır.

از ماست که بر ماست تقصیر دل زار آن کشته همانا زغم بی سبب ماست

Terc : Bizim başımıza her ne gelirse hep bizdendir, biçare gönülün ne suçu var ? o öldüyse bizim gamımızdan ölmüştür.

کنم به برکت پا چرخ تحت سلطانی دهم به بال هما خدمت مکسد رانی

Terc : Ben ayağımın bereketiyle feleği saltanat tahtı yapar, Hümanın kanadını da sinekleri koğmak hizmetinde kullanırım.

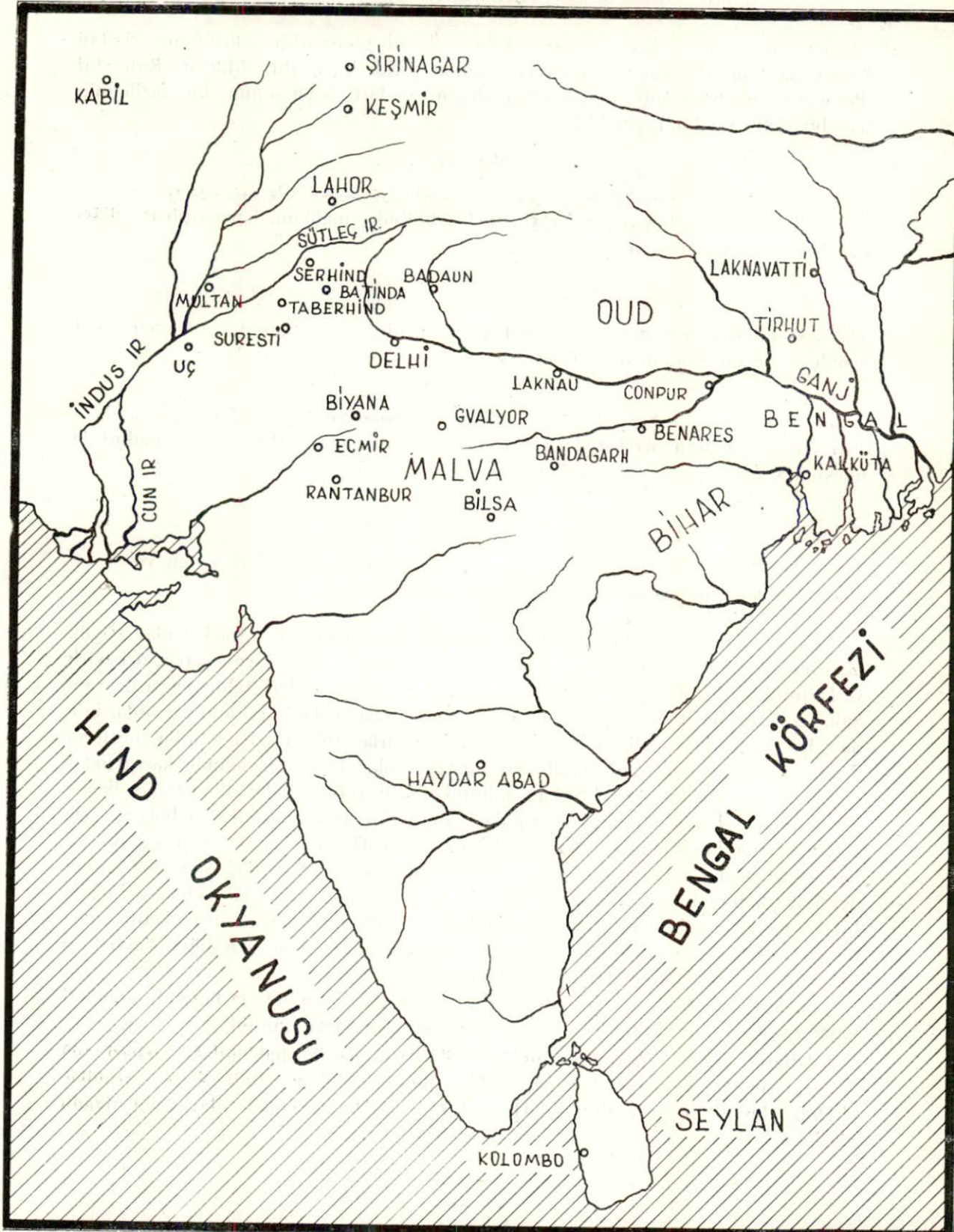
باز آشیرین، منه در راه الفت کام خویش هان ولی نشنیده باشی قصه فرهاد را

Terc : Ey Şirin, gel, muhabbet yoluna adım atma, bundan sakın. sen yoksa bu yolda Ferhadın başına gelenleri işitmedin mi ?

Sultan Raziye dört yıla yakın bir zaman İmparatorluk denilecek kadar büyük olan bir ülkenin idaresini filen ve resmen elinde tutmuş olan, memleketi için hayırlı ve kudretli bir hükümdardı. Raziye'den sonra haris Türk beyleri, tahta geçen Behram Şah, İz al-Din Balaban, Alâ al-Din Mes'ut Şah ve Nasır al-Din Mahmut zamanlarında da rahat durmadılar. Adlarını yazdığımız hükümdarlar, tıpkı Raziye gibi bu emirlerin dayanışmasını kırma yolunda adımlar attıkça, onlar Delhi Devletinde karışıklıklar çıkardılar ve arka arkaya iki Sultanı tahtından indirip öldürdüler. Bir yandan beyle-
rin isyanları, Mogol akınları, öte yandan Hinduların müdafaasız kalan bölgeleri ele geçirmeleri sonunda (1266) Şemsiye hanedanı zayıflamış, asayiş bozulmuş iktidar harem ağalarının eline geçmişti. Nasır al-Din Mahmut'un Sultanlığı sırasında harem ağası Reyhan'ın terörü, Delhi'yi o derece yıldırılmıştı ki kadı Münhac al-Din bile bir buçuk aydan fazla evinden dışarı çıkamaz olmuştu. Nihayet memleketin sınırları, Sultan İltutmuş'la kızı Sultan Raziye zamanındaki genişliğini kaybetmiş bir halde yerini Balaban Hanedanına bırakmıştır.

Böylece, Sultan Raziyenin hayata ilgili bilinen ne varsa burada hepsini, o günleri yaşamış ve görmüş olanların eserlerine dayanarak, ifadeye çalıştık.

Adlarını vermediğimiz bazı İngilizce kitabların Raziye hakkındaki yazıları ana kaynakların tekrarından öteye geçmezler. Bunun için bu etüdlerdense, Münhac al-Din, Hasan Nizamî yahut da Hoca Nizam al-Din Ahmede dayamağı uygun gördük.

ÖLÇEK 1: 15 000 000

BAHRIYE ÜÇOK